

Drogutvecklingen i Sverige

Rapport 2004

Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning

Rapport nr 82

Stockholm 2004

1. Sammanfattning

Det finns idag en mängd olika data som kan användas för att beskriva bruk och missbruk av alkohol, narkotika och andra droger. På många områden ger dessa uppgifter en god uppfattning om drogproblemets omfattning och utveckling. Inom andra ger de däremot en sämre bild, beroende på kvalitetsbrister eller på att vissa typer av information helt enkelt saknas. Frågor som berör datakällorna och deras eventuella brister behandlas utförligt i kapitel 8.

Alkoholutvecklingen

Den registrerade alkoholförsäljningen, eller den statistikförda konsumtionen, omfattar Systembolagets och restaurangernas försäljning samt butikernas folkölsförsäljning. Den omfattar inte resandeförsel, legalt eller illegalt tillverkad alkohol, smuggling eller konsumtion i anslutning till utlandsresor – d v s oregistrerad konsumtion.

De uppgifter som brukar användas för att beskriva konsumtionsutvecklingen utgörs dels av data över försäljningen och dels av information från olika frågeundersökningar om oregistrerad konsumtion. Till stor del saknas mått på den totala alkoholkonsumtionens omfattning över tid, utom från 1990-talet och framåt då metoder utvecklats för att bättre uppskatta denna.

En mycket generaliserande beskrivning av alkoholförsäljningen under efterkrigstiden är att den ligger på en högre nivå nu än för 50 år sedan, relaterat till invånarantalet. År 1954, d v s det sista helåret med motbok, uppgick den till ca 5 liter ren alkohol per invånare 15 år och däröver. Efter en mer eller mindre konstant ökning kulminerade försäljningen 1976 med 8 liter ren alkohol. Efter att den registrerade låg runt 6 liter mellan 1983 och 1999 så har den ökat till 7 liter 2003.

Om även den oregistrerade konsumtionen beaktas blir ökningen den senaste femårsperioden desto högre. År 1998 beräknades den totala konsumtionen till 8,1 liter ren alkohol och 2003 var motsvarande siffra 10,3 liter. Den totala konsumtionen för 2004 har med utgångspunkt från första halvårets data beräknats till 10,8 liter.

År 2003 beräknades den totala konsumtionen vara drygt 3 liter högre än den registrerade (eller 32%). Denna differens har sedan 1980-talet blivit allt stör

Sammanfattning

re, men med en kraftigare ökning mot slutet av 1990-talet. Ökningen beror främst på att privatinförseln ökat och 2003 beräknades 21% av konsumtionen härröra från privat införd alkohol, medan 8% kom från illegala källor (smuggling och hembränning). Sedan 1 januari 2004 är den successiva anpassningen av införselreglerna genomförd och numera är reglerna för privatinförsel mycket generösa, vilket förklarar ökningen av privatinförd alkohol.

Grovt sett har spritförsäljningen minskat alltsedan 1970-talets slut, från 3,8 liter ren alkohol per invånare 15 år och äldre 1979 till 1,3 liter 2003. Perioden efter andra världskriget karakteriseras främst av en kontinuerligt ökande vin och starkölsförsäljning. År 2003 uppgick vinförsäljningen till 2,9 liter och starkölsförsäljningen till 2,0 liter. Således har båda dessa alkoholsorter passerat spriten i försäljningsstatistiken, och detta skedde i mitten av 1990-talet. Folkölsförsäljningen har däremot minskat sedan 1995.

Av försäljning 2003 utgjorde öl (starköl och folköl) och vin 40 respektive 41% medan spriten stod för 19%, allt räknat i ren alkohol. Tar man hänsyn även till den oregistrerade konsumtionen innebär det att spritandelen ökar (till 25%), medan öl- och vinandelarna sjunker till 36 respektive 39%.

En bedömning av konsumtionsutvecklingen som baseras på försäljningsstatistiken blir riktig endast under förutsättning att den oregistrerade konsumtionen är av ungefär oförändrad omfattning år från år. Så är alltså inte fallet då den oregistrerade konsumtionsandelen har ökat under de senaste 10–15 åren, i synnerhet efter 1995.

Av undersökningarna om oregistrerad konsumtion framkom att den största enskilda källan för alkoholanskaffning 2003 utgjordes av Systembolaget, då 49% av all konsumerad alkohol härrörde därifrån. Därefter kom resandeinförsel (21%), försäljning av restauranger och livsmedelsbutiker (19%) och sist smugglad eller hembränd alkohol (8%).

En samlad bedömning av ungdomars alkoholvanor, utifrån olika frågeundersökningar, är att de under 1990-talet ökade i omfattning. Åtminstone för lite yngre ungdomar har dock en viss nedgång i konsumtion och berusning inträtt under 2000-talet.

Könsskillnaderna för alkoholkonsumtion bland skolelever har minskat de tre senaste åren. Detta beror dels på att pojkarnas totalkonsumtion minskat samtidigt som flickornas konsumtion förblivit oförändrat hög de senaste åren. Konsumtionen är klart högre bland äldre än bland yngre ungdomar, och bland dessa förefaller könsskillnaderna också att vara mera bestående.

Utvecklingen av berusningskonsumtionen är i viss mån likartad totalkonsumtionsutvecklingen. Efter en topp omkring 1977 minskade berusningsbenägenheten fram till 1980-talets mitt. Under 1990-talet ökade berusningsbenägenheten åter något i omfattning, men under 2000-talet har den åter fallit.

Valet av dryckestyper skiljer sig mellan könen för ungdomar såtillvida att pojkarna dricker mera öl och sprit medan flickorna dricker mera vin, samtidigt som flickornas dryckesmönster också är mera spritt över olika alkoholtyper. Bland äldre ungdomar ökar i synnerhet inslaget av vin och starköl medan folköl minskar.

Det begränsade antalet undersökningar på vuxensidan pekar på en klar tendens under efterkrigstiden till en ökad alkoholkonsumtion inte minst bland kvinnor. Sedan 1980-talet har dock inte könen närmast sig särskilt mycket enligt olika intervjuundersökningar. Män dricker klart mer alkohol än kvinnor, alltsedan 1980-talet har kvinnornas konsumtion motsvarat ca 40% av männens.

Männens konsumtionstopp inträffar i 24–25-årsåldern och kvinnornas i 20–21-årsåldern. Därefter sjunker konsumtionen relativt linjärt med stigande ålder, med undantag för kvinnorna som uppvisar en svag puckel i 40-årsåldern.

Vissa alkoholfrågeundersökningar pekar på en ökning av andelen storkonsumenter sedan 1990-talet. Ökningarna gäller såväl män som kvinnor och i de flesta åldersgrupper. Förklaringen till denna uppgång är främst ett ökat antal dryckestillfällen, snarare än att man dricker mera vid varje tillfälle. För kvinnornas del bestod ökningen främst i en ökad vinkonsumtion, och för männens del svarade starkölet för den största delen av konsumtionsökningen. Vin dominerar kvinnornas konsumtion. För män har starkölet ersatt spriten som den dryckestyp som bidrar mest till totalkonsumtionen.

En jämförelse mellan utvecklingen av alkoholförsäljningen i Sverige och flera andra länder visar på betydande likheter. Sålunda karakteriserades efterkrigsåren av en tilltagande konsumtion i många delar av världen. Liksom i Sverige avstannade ökningen av den totala alkoholkonsumtionen i många länder i mitten på 1970-talet, för att sedan plana ut, och rentav minska i vissa. Det sista gäller bl a några traditionella högkonsumtionsländer, som t ex Frankrike, Italien och Spanien där stora minskningar kan konstateras, framförallt på vinsidan. I Sverige är det under motsvarande period tvärtom, för vinkonsumtionen, man hittar ökning.

Man kan alltså konstatera att konsumtionsutvecklingen går åt olika håll i de tidigare 15 EU-länderna och Norge, med resultatet att konsumtionsmönstren tenderar att bli mer lika. Vinländerna minskar sin vinkonsumtion och ölet och spritens andel av den totala konsumtionen ökar, medan utvecklingen har varit den motsatta i typiska spritländer. Utjämnningen av konsumtionsnivåerna länderna emellan innebär också en utjämnning av den alkoholrelaterade dödligheten och framförallt då dödligheten i levercirrhos där EUs vinländer minskat sin dödlighet, de skölländerna ökat sin, medan Norge, Finland och Sverige sammantagna visar en ganska konstant nivå.

Sammanfattning

När det gäller alkoholpolitiken tycks det som de tidigare 15 EU-länderna närmat sig varandra. Medan Finland och Sverige gett upp en del av sina monopol och därmed försvagat sin alkoholpolitik, har flera andra länder, bl a i Sydeuropa, förstärkt politiken genom att t ex minska nivåerna för tillåten blodalkoholhalt vid bilkörning och skärpa åldersbestämmelserna för inköp av alkohol såväl i butiker som på restauranger.

Alkoholen ger upphov till olika skador. Några av dessa går att beskriva med statistiska uppgifter. Det saknas emellertid data som entydigt visar omfattningen av alkoholskadorna. Detta gäller speciellt sociala skador, t ex misshandel eller konsekvenser för barn som växer upp i hem där missbruk förekommer. Vidare saknas även uppgifter om utvecklingen av antalet alkoholmissbrukare.

Mer eller mindre stora brister finns hos alla mått på alkoholskadenivån i samhället. Faktorer som påverkar är bl a förändringar i lagstiftning, praxis, ekonomiska och personella resurser, diagnosmetoder, kunskaper och attityder. Uppgifterna som redovisas i föreliggande rapport ger således ingen fullständig bild av alkoholskadornas utveckling och omfattning.

Som nämnts tidigare steg alkoholkonsumtionen under efterkrigstiden för att nå en topp 1976. Under 1970-talet ökade fylleriomhändertagandena fram till 1975. Vidare ökade inläggningar med diagnoserna alkoholism och alkoholpsykos i slutna psykiatrisk vård markant. Den alkoholrelaterade dödligheten ökade också kraftigt fram till och med 1979.

Efter 1976 minskade försäljningen. Fylleriets avkriminalisering 1977 påverkade antalet omhändertaganden som minskade just det året för att nå en topp 1980. Därefter har en successiv nedgång skett och år 2003 gjordes ca 45 000 omhändertaganden. Nedgången har varit tydligast bland dem 20 år och äldre. Sedan 1970-talet har andelen omhändertagna kvinnor ökat från 3 till 11%. För de 10–15 senaste åren finns en betydande osäkerhet när det gäller antalet fylleriomhändertaganden som indikator på alkoholskadeutvecklingen. Sannolikt speglar utvecklingen i hög grad myndigheternas inställning och agerande, snarare än fylleriets förändring över tiden.

Mellan 1979 och 2000 sjönk den alkoholrelaterade dödligheten för män med 29%, relaterat till folkmängden som den mäts enligt Socialstyrelsens diagnosurval. De två påföljande åren har dock nedgången hejdat och en liten uppgång kan skönjas, om än inte till 1970- eller 1980-talets nivåer. Även för kvinnorna uppnåddes en topp 1979, men väsentligt mindre markerad. Kvinnornas alkoholdödlighet var dessutom av samma storleksordning 2002 som 1979. Betraktar man kvinnornas utveckling enbart för åren 1993–2002 har det dock skett en ökning av dödsfallen med drygt 20%.

Nedgången har heller inte varit jämnt sett till åldersgrupper. Störst nedgång i alkoholrelaterad dödlighet uppvisar de som är yngre än 50 år, medan äldre

åldersgrupper ökat eller varit oförändrade sedan den totala nedgången startade 1979.

Man kan konstatera att männens betydligt större alkoholkonsumtion ger utslag i dödlighetsstatistiken, då männen har fyra gånger så hög alkoholrelaterad dödlighet som kvinnorna. Samtidigt har dock skillnaden mellan män och kvinnor minskat, som en följd av ökade konsumtionsnivåer hos kvinnorna. Historiskt finns det en viss överensstämmelse mellan försäljningsutvecklingen och utvecklingen av de alkoholrelaterade dödsorsakerna – ett samband som dock förefaller ha försvagats under senare tid.

En annan indikator som inte längre pekar nedåt är alkoholrelaterad sjukhusvård. Mellan 1987 och 1997 minskade dessa fall, men därefter har denna indikator legat stilla. Andelen vårdade kvinnor har ökat från 20 till 27% 1987–2002.

I en rapport från Brå har man funnit att de polisanmälda våldsbrotten sedan 1990-talets mitt har ökat i den omfattning som tidigare analyser av relationen mellan alkohol och våldsbrott förutspått, med den konsumtionsökning som varit de senaste tio åren.

Sedan 1998 har antalet anmälda trafiknykterhetsbrott per invånare mer än fördubblats. Ökningen förklaras dock sannolikt till stor del av nytillkomna lagar och resursprioriteringar inom polisen samtidigt som ökningen inte innebär att de anmälda trafiknykterhetsbrotten nått upp till den nivå som gällde under 1990-talets början. Enligt frågeundersökningar ökade andelen som de senaste 12 månaderna druckit alkohol och kört bil från 9% 1981 till 14% 1989. År 2001 hade en nedgång skett till 7% men 2003 svarade något fler (9%) att de gjort detta.

Alkoholrelaterade trafikolyckor kan möjligen vara ett mindre känsligt mått på alkohol i trafiken. Sedan 1996 har antalet misstänkt påverkade förare i trafikolyckor med personskador ökat med över 50%, samtidigt som antalet emellertid var högre på 1980-talet och tidigare.

Sammantaget kan vissa alkoholskadeindikatorer sägas vara mer eller mindre oförändrade under 1990-talet och 2000-talet. Knappast någon indikator pekar på att förbättringar av läget skulle ha inträffat för de allra senaste åren, medan flera indikatorer pekar på att det skett försämringar. Delvis påverkas bilden av vilket år man väljer som utgångspunkt för jämförelserna och dessa försämringar innebär ofta att det snarast skett återgångar till tidigare nivåer, efter en tids positiv utveckling.

Narkotikautvecklingen

Narkotikaanvändning kan innefatta allt ifrån konsumtion vid enstaka tillfällen till regelbundet, långvarigt och dagligt missbruk. Olika användningsformer har olika konsekvenser för individ och samhälle. Vid en redovisning och diskussion av utvecklingen bör därför olika konsumtionsmönster särredovisas och en uppdelning i tillfällig/experimentell användning och i tungt missbruk har därför gjorts. Med det förstnämnda avses konsumtion vid ett begränsat antal tillfällen, eller mindre regelbunden användning.

Någon enkel och entydig definition för tungt narkotikamissbruk är svår att fastställa. En vanlig definition är den från de stora nationella kartläggningarna, d v s allt injektionsmissbruk, oavsett medel, och all daglig eller nästan daglig användning av narkotika, oavsett intagningsätt. Omfattningen av det missbruk som inte bara är tillfälligt men som inte kan betecknas som tungt finns det minst information om.

Liksom fallet är för uppgifterna om alkoholutvecklingen återspeglar undersökningar och statistik om narkotika inte bara den faktiska situationen utan också andra förhållanden. Dessa utgörs bl a av förändringar i lagstiftning och tillämpning av lagarna samt förändrade resurser för narkotikabekämpning och narkomanvård.

Tillgängligheten på cannabis, amfetamin, heroin och i viss mån kokain har ökat kraftigt sedan slutet av 1980-talet. Det illustreras av att beslagen av dessa – och andra – droger fördubblats under perioden, såväl sett till antal som mängder. Samtidigt som detta skett har priserna på dessa narkotikasorter halverats, räknat i reala priser. Bilden av ökad tillgänglighet under 1990-talet bekräftas också av ungdomar i olika frågeundersökningar.

Uppgifter om tillfällig/experimentell narkotikaanvändning fås i första hand genom frågeundersökningar. Trots de metodproblem som finns vid sådana undersökningar bedöms dessa återspegla utvecklingen relativt väl.

Skolundersökningarna i årskurs 9 visar att under 1970-talets inledande år svarade en relativt stor andel av eleverna att de någon gång prövat narkotika (ca 14%). Andelen minskade påtagligt 1974 och uppnådde senare en lägsta nivå på 3–4% under andra hälften av 1980-talet. Under 1990-talet mer än tredubblades narkotikaerfarenheten och uppgick till 10% år 2001. De påföljande åren har dock andelen som prövat narkotika någon gång sjunkit och 2004 hade 7% gjort detta.

Utvecklingen bland mönstrande 18-åriga män är förhållandevis likartad, med högre nivåer som prövat narkotika på 1970-talet (runt 17%), och en nedgång under 1980-talet (6% 1988). År 2002 hade andelen ökat till 18%, men 2003 hade en nedgång inträffat även bland de lite äldre mönstrande.

Det är svårt att säga något om utvecklingen de senaste åren bland äldre ungdomar och unga vuxna eftersom det saknas jämförbara data som kan beskriva trenderna för dessa. År 2003 svarade 17% av 16–24-åringarna i en telefonundersökning att de någon gång prövat narkotika. Debutåldern, för dem 20 och däröver, var 17,5 år.

Normalt visar olika ungdomsundersökningar att ca 60% av dem som prövat narkotika enbart använt cannabis, medan 5–10% enbart använt annan narkotika än cannabis. Näst vanligast är (numera) ecstasy och amfetamin. Om illegalt använda läkemedel (oftast sömnmedel/lugnande medel) tas med i bilden är de emellertid lika vanligt förekommande som ecstasy och amfetamin.

I de båda ovan nämnda studierna har den regelbundna användningen i stort sett följt samma trender som livstidsprevalensen. I början av 2000-talet hade 3% av såväl niondeklassarna som de mönstrande använt narkotika under den senaste månaden. Bland ungdomarna i åldern 16–24 år uppgav 2003 ca 7% att de använt narkotika under de senaste 12 månaderna och 2% att de använt senaste månaden. Regelbunden användningen var vanligast i 21-årsåldern.

Enligt intervjuundersökningar bland vuxna (15–75 år) har ca 12% prövat narkotika någon gång, vilket motsvarar uppåt 800 000 personer i det aktuella åldersintervallet. I den mest aktuella vuxenundersökningen – en postenkät med 18–84-åringar från 2004 – svarade en fjärdedel av männen och en femtedel av kvinnorna i 18–29-årsåldern att de prövat cannabis. Nio respektive fem procent i den åldersgruppen hade gjort detta senaste 12 månaderna.

Narkotikaerfarenheter bland vuxna är vanligare hos män än hos kvinnor, och det kan konstateras att könsskillnaderna uppkommer först i gymnasieåldern och att de accentueras sett till mera regelbunden användning.

Tydliga regionala skillnader framkommer i så gott som alla undersökningar. Narkotikaerfarenheter är betydligt vanligare i storstadsområden, och minst vanlig på mindre orter och i glesbygdsregioner. Detta gäller inte minst regelbunden användning.

Även om studier av grupper med tunga missbrukare ofta visar på en tidig och uttalad social problematik hos dessa, är det självfallet inte så att alla som prövat narkotika har motsvarande bakgrund. Samtidigt är det från olika undersökningar känt att ungdomar som använt narkotika i regel skiljer ut sig från andra ungdomar, t ex med avseende på skolk, otrivsel i skolan, lägre utbildningsnivå etc. Sådana skillnader accentueras sett till aktuell/regelbunden konsumtion. Detta betyder att de som fortsätter använda narkotika ofta skiljer ut sig med avseende på egenskaper som nämnts ovan, dels från dem som prövat narkotika enstaka gånger, och i synnerhet från dem som aldrig prövat narkotika.

Sammanfattning

Under senare hälften av 1960-talet ökade allvarligare former av narkotikamissbruk påtagligt. Perioden kan ses som det moderna narkotikamissbrukets etableringsfas. Tillgängliga data tyder på en viss stabilisering under de första åren på 1970-talet. Andra halvan av decenniet visade dock narkotikabrotten och narkotikabeslagen på en uppåtgående trend, liksom även de narkotikarelaterade hepatit- och dödsfallen gjorde. Det var under denna period som heroinet introducerades på allvar i Sverige.

Med utgångspunkt från en stockholmsundersökning har antalet tunga missbrukare estimerats till 6 000 år 1967. Senare och mera noggranna kartläggningar har visat att det tunga missbruket ökat alltsedan dess. År 1979 bedömdes de tunga missbrukarna uppgå till 15 000, år 1992 till 19 000 och 1998 estimerades antalet till 26 000. Med tunga missbrukare avses i dessa kartläggningar personer som injicerat narkotika under de senaste 12 månaderna (oavsett frekvens) eller använt narkotika dagligen/så gott som dagligen de senaste 4 veckorna.

En annan typ av uppskattning, gjord med utgångspunkt från sjukvårdsdata, estimerade åter antalet narkotikamissbrukare till ca 26 000 1998, men till 28 000 år 2001. Enligt denna studie har antalet alltså fortsatt att öka. Utifrån de ovan presenterade uppgifterna blir den genomsnittliga årliga ökningstakten 2% 1979–1992, 6% 1992–1998 och återigen 2% efter 1998. Samtidigt är det många äldre kvar i missbruk, vilka använt narkotika relativt länge. I 1979 års kartläggning hade 19% en missbrukstid på 10 år eller längre. Åren 1992 och 1998 var motsvarande andelar 47 respektive 52%. Medelåldern ökade från 27 år 1979, via 32 år 1992, till 35 år 1998. Samtidigt var såväl antalet som andelen yngre än 25 år klart större 1998 än 1992.

Andelen kvinnor har varit tämligen stabil och har legat runt en knapp fjärdedel i de tre kartläggningarna. Detta är högre än andelen narkotikabrottslagförda kvinnor (14%) men lägre än andelen kvinnor som sjukhusvårdats eller rapporterats hiv-smittade p g a narkotikamissbruk (omkring 30%).

De allra flesta tunga missbrukarna hade injicerat narkotika de senaste 12 månaderna. År 1979 hade 82% gjort detta, jämfört med 93% år 1992 och 89% år 1998. Centralstimulantia (främst amfetamin), opiater (främst heroin) och cannabis har alltid varit de dominerande drogerna. Amfetaminet dominerade missbruket för ca 48% både 1979 och 1992, men hade minskat i betydelse 1998, då det angavs som dominerande drog för 32%. Andelen som använt amfetamin de senaste 12 månaderna var 77, 82 respektive 73%.

Heroinet hade däremot ökat i betydelse sedan 1979. Andelen som använt detta senaste 12 månaderna var 30, 34 respektive 47%. Femton procent hade opiater som dominerande drog 1979, vilket ska jämföras med 26% 1992 och 28% 1998. Heroinets uppgång kan även spåras t ex vad gäller beslag och lagföringar.

Andelen som använt cannabis senaste 12 månaderna var 61, 66 respektive 54% och i senaste kartläggningen angavs 8% ha detta som dominerande drog. Majoriteten uppgavs även vara alkoholmissbrukare. Det har med åren blivit färre uppgiftslämnare som kunnat ange något dominerande medel. Sannolikt beror detta på ett ökat blandmissbruk samt en försämrad kunskap om missbrukarna hos dem som arbetar med narkotikafrågor på rapporteringsmyndigheterna.

Ett tydligt mönster i kartläggningarna, men även enligt olika narkotikarelaterade indikatorer, är koncentrationen till storstadsregionerna av framförallt det tyngre narkotikamissbruket. En tendens i senaste kartläggningen från 1998 var en påtaglig uppgång i Stockholms län om man exkluderade Stockholms stad. Fortfarande var missbruket mer utbrett i staden satt i relation till befolkningen men uppgången var mer dramatisk i stadens ytterområden. Utvecklingen i Malmö tyder också på en uppgång under 1990-talet och det är även den region där missbruket är vanligast och har så varit sen 1970-talet. Göteborg kännetecknas av att heroin blivit vanligare och missbruksmönstret i regionen nu i högre grad liknar de båda andra storstadsområdena. Takten med vilket missbruket ökat synes dock varit lägre än vad som gällde de båda andra storstadsregionerna.

Om man jämför de tillgängliga indikatorerna, d v s främst beslagsuppgifter, kriminalstatistik samt vård- respektive dödsorsaksstatistik, med de genomförda kartläggningarna så ger de en någorlunda likartad bild av utvecklingen av det tunga narkotikamissbruket, med ökande nivåer särskilt under 1990-talet. Indikatorerna pekar dock på att ökningarna fortsatt även efter 1998. Även om en del av uppgångarna kan förklaras av andra orsaker än omfattningen på missbruket, är det ändå rimligt att dra slutsatsen att dessa uppgifter också speglar en verklig ökning.

Psykofarmakautvecklingen

Konsumtionen av lugnande medel och sömnmedel av bensodiazepintyp nådde en hög nivå 1972, enligt Apoteket ABs statistik. Sedan minskade förbrukningen med 22% fram till början av 1990-talet. Därefter har en uppgång skett och jämfört med 1991 hade sådana medel ökat med ca 20% år 2003. Uttryckt i dygnsdoser såldes 65 sådana per 1 000 invånare och dag detta år vilket är en återgång till 1980-talets nivåer.

Förbrukningen av antidepressiva medel låg tämligen konstant under 1970- och 1980-talen. Under 1990-talet har dock skett en mycket kraftig uppgång, vilken beror på introduktionen av nya läkemedel, de s k selektiva serotoninåterupptagshämmarna (SSRI). Mellan 1991 och 2003 sexdubblades apotekens försäljning till 62 DDD per 1 000 invånare och dag.

Sammanfattning

Det finns tydliga skillnader i bruksmönstret av psykofarmaka. Kvinnor använder lugnande medel och sömnmedel i betydligt större utsträckning än män. Förskrivningen av dessa medel ökar dessutom med stigande ålder. Användarna är även överrepresenterade bland arbetslösa, lågutbildade, förtidspensionerade och storkonsumenter av alkohol.

Apoteksstatistiken uppenbarar också regionala skillnader i konsumtionen av lugnande medel och sömnmedel. Liksom tidigare år förekom den lägsta försäljningen per invånare år 2003 i Norrbottens län, medan försäljningen var högst i Kronoberg och Jönköping.

Snifningsutvecklingen

I början av 1970-talet, när regelbundna drogvaneundersökningar började genomföras i skolan och bland mönstrande, uppmättes relativt höga andelar som sniffat någon gång. Under 1970-talet minskade emellertid sniffningen både bland eleverna i årskurs 9 och bland mönstrande. Utvecklingen bland pojkarna i nian och bland mönstrande artonåriga män visar en relativt god överensstämmelse under årtiondet.

Livstidsprevalensfrågan bland mönstrande utgick 1981 och återinfördes 1998. Sedan dess har andelen som sniffat sjunkit något, från 8 till 6%, och beteendet är definitivt mindre vanligt än på 1970-talet.

Andelen elever i årskurs 9 som sniffat befann sig på en låg och oförändrad nivå under hela 1980-talet. Efter en tids ökning uppstod en topp runt 1999 (på ca 12%) men därefter har nivåerna åter sjunkit och 2004 var det 7% som svarade att de sniffat någon gång. Alltsedan tidigt 1970-tal har pojkarna i regel redovisat högre värden än flickorna. Ungefär 2% av årskursnioeleverna säger att de fortfarande sniffar vid undersökningstillfället.

Kunskaperna om sniffning bland vuxna är relativt begränsade. I undersökningar om det tunga narkotikamissbrukets omfattning 1992 och 1998 framkom att 1–2% av narkotikamissbrukarna hade lösningsmedel som ett av andra missbruksmedel. Av tvångsvårdade vuxna har alltsedan 1990-talets början enstaka procent haft sniffning som åtminstone en missbrukskomponent.

Dopningsutvecklingen

Under 1990-talet har det blivit uppenbart att användningen av hormondopningsmedel inte längre är begränsad till idrottsrörelsen utan även är spridd i andra delar av samhället, bl a med anknytning till kroppsbyggnad och träning

på gym. Av de i dopningslagen förbjudna preparaten hör anabola androgena steroider (AAS) till de vanligaste.

Omkring 1% av de manliga ungdomarna i olika riksrepresentativa frågeundersökningar har svarat att de någon gång provat AAS. Denna siffra har i stort sett varit likartad sedan 1993, då man började ställa frågor om dopningsmedel i sådana undersökningar. Storleksordningen är i linje med flera europeiska länder, men lägre jämfört med USA.

Erfarenhet av tillväxthormon är mer sällsynt, likaså är det mycket ovanligt att kvinnor rapporterar erfarenhet av hormondopningsmedel. Det har bland ungdomar konstaterats samband mellan å ena sidan hormondopningserfarenhet och å andra sidan omfattande alkoholkonsumtion liksom erfarenhet av narkotika och andra droger.

Beslags- och kriminalstatistik pekar på en ökad aktivitet vad det gäller dopningsrelaterad brottslighet. Sedan 1998 är tullens och polisens beslagsstatistik jämförbar och för detta år har antalet beslag fördubblats medan mängderna mångdubblats. År 2003 togs 600 000 tabletter och 60 liter injektionsvätska i totalt 800 beslag, vilket är den högsta nivån någonsin.

Av kriminalstatistiken framgår att antalet misstänkta för dopningsbrott ökat sedan 1999. Runt 70% av alla misstänkta var i 20–29-årsåldern och bara några enstaka procent var kvinnor.

Tobaksutvecklingen

I början av 1900-talet var snus och pipetobak de produkter som dominerade tobaksmarknaden. Årsförsäljningen av cigaretter låg fram till andra världskrigets slut aldrig över 500 stycken per person 15 år och äldre. Dock ökade försäljningen därefter och nådde en topp 1976 då motsvarande siffra var 1 840. Därefter har en nedgång inträffat och de senaste åren har försäljningen legat runt 1 000 cigaretter per person 15 år och äldre. Detta förklaras främst med att rökningen minskat men delvis också av att smuggling och privatinförsel ökat. Annan röktobak har minskat konstant i försäljning sedan 1970.

Rökvanorna bland niondeklassarna är inte helt enkelt att följa på flera frågebyten men det kan konstateras att rökningen var allra mest utbredd i början av 1970-talet. År 2004 svarade 18% av pojkarna och 30% av flickorna att de rökte. Motsvarande värden för daglig rökning var 5 respektive 13%. Jämfört med 1990-talets början är detta en tydlig nedgång; då låg andelarna runt 14 respektive 19%. Det kan noteras att rökningen minskat i motsvarande åldrar även i USA under samma period.

Sammanfattning

För ett halvsekel sedan var rökning vanligast bland män. År 1946 var 50% av männen regelbundna rökare och motsvarande siffra för kvinnorna var 9%. År 1963 var andelarna 49 respektive 23% och 1980 rökte 36 respektive 29% av 16–84-åringarna. Därefter har det skett en nedgång, i synnerhet för männen. Detta har lett till att dagligrökningen idag är något mera vanlig bland kvinnor än bland män (18 respektive 17% år 2003). Nedgången har skett i alla åldersgrupper, men har varit mest tydlig bland de yngsta.

År 1995 uppskattades rökningen kräva ca 8 000 liv i Sverige. Mönstret för utvecklingen av rökningrelaterade dödsfall stämmer väl överens med vad man kan förvänta sig när man studerar konsumtions- och försäljningsstatistiken. Dödligheten har minskat bland männen men bland kvinnorna har rökningens nedgång varit mindre och kommit senare, varför någon dödlighetsminskning ännu inte kan skönjas för dem. En annan beräkning visar att de rökningrelaterade dödsfallen totalt sett minskat under 1990-talet, men inte heller denna studie finner någon nedgång för kvinnorna.

Ser man enbart till lungcancerfallen – som till 85% orsakas av rökning i Sverige – finner man att dessa minskat bland männen sedan 1985 men fortsatt att öka bland kvinnorna alltsedan 1980-talets början.

Snusning är fortfarande en utpräglad manlig vana. Bland eleverna i årskurs 9 svarade 21% av pojkarna och 8% av flickorna att de snusade år 2004. För pojkarnas del innebär det att andelen snusare åter är densamma som 1997, efter en tillfällig uppgång däremellan, medan flickorna däremot ökat mer eller mindre konstant sedan detta år (från 3%). Bland mönstrande 18-åriga män snusade 34%, varav närmare tre fjärdedelar gjorde detta varje dag.

Snusförsäljningen har ökat stadigt alltsedan 1970 – från 395 till 917 gram per invånare 15 år och däröver. I början av 1980-talet snusade 17% av de vuxna männen (16–84 år) och 1997 var motsvarande siffra 25% (varav 80% var dagligsnusare). Sistnämnda året var det 2% av kvinnorna som snusade. I studie från 2004 fann man att 22% av männen och 3% av kvinnorna 18–84-år snusade dagligen. Således har det skett en ökning av snuskonsumenterna och snusning är vanligast bland 25–44-åringar.

Rökningen har inte minskat lika mycket i alla socialgrupper. För ett halvsekel sedan var rökningen allra mest utbredd i mera välsituerade grupper, nu är det tvärtom. Den sociala gradienten för rökning är tydlig, det är vanligare bland arbetare, bland ekonomiskt utsatta och bland låginkomsttagare att röka dagligen. Skillnaden med avseende på ekonomiska variabler var inte lika stora sett till snusning. Bland män är det vanligare att arbetare snusar jämfört med tjänstemän, men bland kvinnor finns inga sådana skillnader.